

10. *Крысько В. Г.* Этническая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. Г. Крысько. – М. : Академия, 2002. – С. 88-118.
11. *Лук'яненко Л. Г.* Національна ідея і національна воля / Л. Г. Лук'яненко. – К., 2006. – 288 с.
12. *Наулко В.* Сучасний етнонаціональний розвиток слов'янських народів / В. Наулко // Університет. – 2006. – № 2. – С. 34-39.
13. *Огієнко І.* Українська культура / І. Огієнко. – К., 1988. – С. 239-240.
14. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія етнічних спільнот і груп / Л. Е. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 38-58.
15. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціалізація особистості в контексті етнокультурної парадигми / Л. Е. Орбан-Лембрик // Етнос і культура. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – № 1. – С. 85-90.
16. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія : підручник : у 2-х кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2004. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування.

УДК 316.61

Н.С. Левицька, асистент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ЇЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Досліджено екзо- та ендопсихологічні виявлення як чинники економічної соціалізації особистості в період її професіоналізації.

Ключові слова: економічна соціалізація, соціальні параметри особистості, потребова система індивіда.

Исследованы экзо- и эндопсихологические проявления как факторы экономической социализации личности в период ее профессионализации.

Ключевые слова: экономическая социализация, социальные параметры личности, потребностная система индивида.

The article investigates exo- and endopsychological detections as factors of economic socialization personality during it professionalization.

Key words: economic socialization, social parameters of individual, the individual's system of needs.

Постановка проблеми. Процес суспільних трансформацій, що відбуваються в нашій державі вже понад 20 років, наповнив новим змістом ціннісні орієнтації наших співвітчизників, збудував докорінно нові їх ієрархії. Це призвело до нівелювання окремих попередньо істотних ціннісних орієнтирів та визнання задоволення особистісних потреб як першочергового. Таким чином, для переважної більшості українського суспільства характерною є тенденція до пріоритету вітальних потреб. Останнє зумовлено низьким рівнем матеріального забезпечення, що лише дозволяє обмежено задовольнити просте фізіологічне відтворення (одяг, їжа) особистості, незважаючи навіть на потреби в культурно-дозвіллевій сфері [4]. Ці явища, з одного боку, стимулюють творчу активність, прояв індивідуальних якостей, підвищують конкурентоспроможність, а з іншого – призводять до культивування егоцентричних настроїв, розповсюдження феномену економічної десоціалізації.

Світові тенденції розвитку цивілізації, а отже й ведення економічної діяльності, вказують на необхідність економізації витратності виробничих процесів та споживання в цілому. Тобто подібний стан речей вимагає від України не лише напрацювання рамко-

вих документів та урядових програм/стратегій розвитку, а й докорінне переосмислення ефективності та корисності активності суб'єкта в економічній сфері. Це можливо лише завдяки цілеспрямованому впливу на пропаговані раніше цінності.

Отже, суспільство як складна соціальна система, маючи свій комплекс цінностей, висуває вимоги до якостей індивіда, формує взірць успішної особистості. І лише коли цінності суспільства інтеріоризуються окремими індивідами, вони стають їх ціннісними орієнтаціями. Останні – це усвідомлені особистістю соціальні цінності, які уособлюють життєві цілі та основні шляхи їх досягнення, а тому визначають рівень домагань конкретного індивіда.

Теоретичний аналіз проблеми. Аналіз літератури з проблеми економічної соціалізації свідчить, що найбільш розробленою є проблема економічної соціалізації дітей. У дослідженнях вивчається стадійність процесу економічної соціалізації у дітей, його змістовна наповненість. Наукові підходи, реалізовані в цих дослідженнях, представляють неабиякий інтерес, оскільки сучасне покоління дорослих людей має труднощі зі збалансуванням вимог соціально-економічної сфери суспільства та індивідуально-психологічними особливостями конкретного індивіда. Актуальним на цьому етапі дослідження є аналіз системи факторів впливу на економічну соціалізацію особистості в період її професіоналізації.

Вітчизняними науковцями [5] запропоновано концептуальну модель економічної соціалізації особистості. Вона засновується на розгляді економічної соціалізації в межах єдиного процесу соціалізації особистості як його складової. Це, в свою чергу, дає можливість досліджувати проблему в ракурсі виокремлених класиками психології двох груп психологічних детермінант. Перша група містить чинники, що впливають на процес формування екзопсихічних виявлень особистості (відображення культурного аспекту соціалізації, зі зверненням уваги на групову, історичну, культурну та етнічну специфіку). Іншими словами, зовнішні детермінанти фокусують на особистість різного рівня важелі впливу, що формується під дією соціально-економічних вимог конкретного суспільства.

Друга група чинників відображає ціннісне осмислення індивідом явищ соціально-економічної дійсності. Тут економічні цінності особистості розглядаються як складова загальної системи цінностей та як комплекс окремих елементів, зумовлений індивідуально-психологічними особливостями.

Беручи за основу системно-структурний ракурс аналізу економічних цінностей суспільства та запропоновану співробітниками лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України концептуальну модель економічної соціалізації особистості, спробуємо визначити систему чинників економічної соціалізації особистості в аспекті її професіоналізації у вигляді схеми (рис.).

Як було зазначено вище, економічна соціалізація пов'язана з екзо- та ендопсихологічними виявленнями особистості. Розпочинаючи вивчення специфіки впливу екзопсихологічних або соціальних чинників, варто зазначити, що за основу візьмемо класифікацію чинників соціалізації запропоновану А.В. Мудриком. Науковець визначив основні з них та об'єднав у три групи: макро-, мезо- та мікрофактори.

Розуміння сутності впливу макрофакторів соціалізації дозволяє зрозуміти специфіку прояву загальних законів розвитку індивіда як представника Homo Sapiens, переко-

натися в могутності цілеспрямованого впливу. Дія цих чинників зумовлюється фактом включення особистості до великих соціальних спільнот (країна, суспільство, держава).

Рис. 1. Чинники економічної соціалізації особистості в аспекті її професіоналізації

Вказуючи на те, що країна як чітко визначена територія з певними природними умовами здійснює формуючий вплив на молоду особистість, варто згадати думки Г.С. Костюка про доцільність та важливість організації різноманітних відносин дітей та молоді з навколишнім середовищем. Як стверджував науковець, така взаємодія сприятиме становленню гармонійної особистості.

Виокремлений у свій час Я.А. Коменським принцип природовідповідності формування молодої людини та відведена В.О. Сухомлинським «урокам на природі» роль у роботі з учнями, молоддю, також вказують на необхідність пізнання особистістю себе, свого «Я» в аспекті приналежності до конкретної землі, природних умов розвитку. Співвіднесення себе зі світом, з природою допомагає, на думку педагогів, вплинути на побудову ієрархії цінностей особистості, що має своє відображення на спонуках і прагненнях, а отже, й на її поведінці.

Процес економічної соціалізації не є виключенням. Для формування повноцінної гармонійної особистості слід враховувати при здійсненні цілеспрямованого впливу зазначені вище умови. Оскільки усвідомлення цінності для індивіда навколишнього природного середовища має своє віддзеркалення на його економічній поведінці: формування відповідального ставлення до ресурсу через ототожнення себе із власником, розпорядником, користувачем; раціоналізація використання ресурсів; мінімізація шкоди та відходності виробничого процесу та інше.

Суспільство як макрофактор економічної соціалізації розглядають через призму усталених соціальних відносин. У першу чергу до уваги береться соціальна стратифікація суспільства, оскільки приналежність до тієї чи іншої верстви впливає на інтеріоризовані цінності, що трансформуються в ціннісні репрезентації особистості, а отже і в її економічну поведінку. Тобто цінності та стиль життя тих чи інших верств можуть ставати для індивіда, сім'я якого до них не належить, своєрідним взірцем. І прагнення відповідати цьому взірцю (можливо, навіть, і кримінальному) може впливати на нього

більше, ніж цінності пропаговані верстою, в якій знаходиться сім'я. Подібна ситуація може як сприяти формуванню психо-економічних якостей індивіда і відповідно підвищувати рівень його культури, так і здійснювати деструктивний вплив, призводити до економічної десоціалізації.

Ще одним важливим макрофактором економічної соціалізації особистості в аспекті її професіоналізації, на нашу думку, є держава.

Держава, виконуючи свої безпосередні функції, активно творить зовнішню та внутрішню політику. Нормативні акти, програми дій, реформи в будь-якій сфері суспільного життя – все це визначає характер притаманних суспільству соціально-економічних відносин, пропагованих цінностей та економічних орієнтирів. А методи та механізми управління суспільними процесами вказують на характер допустимої економічної поведінки.

Відносно спрямований вплив держави на економічну соціалізацію особистості відбувається через висунення стандартів та вимог до поведінки індивіда (встановлення обов'язкового мінімального рівня освіти, віку можливого початку трудової діяльності та підприємницької діяльності та інше).

При здійсненні цілеспрямованого впливу на економічну соціалізацію особистості держава сприяє створенню освітніх та виховних організацій (дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, ВНЗ, позашкільні клуби, гуртки, секції), мета роботи яких полягає не лише у формальному отриманні знань, умінь та навичок, а й у розвитку потенціалу молоді, її становленні як відповідального, активно діючого суб'єкта, конкурентоспроможного фахівця, орієнтованого на успіх в умовах економічного ризику.

Дослідження впливу мезофакторів економічної соціалізації особистості в період її професіоналізації вважаємо за потрібне здійснити з огляду приналежності індивіда до тих чи інших соціальних груп та до аудиторії тих чи інших засобів масової комунікації.

Аналіз літератури з цього питання, дозволяє так охарактеризувати факт приналежності до студентства, як чинник економічної соціалізації: основним видом діяльності є навчання, яке може поєднуватись (залежно від особистісних здібностей індивіда) з науковою, творчою, громадською, волонтерською та спортивною зайнятістю; студенти мають різні базові економічні цінності, економічні уявлення, економічні знання; вікові зміни, розширення прав і можливостей, соціальне оточення – впливають на соціально-економічну позицію особистості; відбувається частковий або повний відхід від попередніх ціннісних ідеалів, традиційних цінностей; пріоритет матеріального збагачення над духовно-ціннісними орієнтаціями; вибудовується направленість на конкурентоспроможність (бажання отримати добре оплачувану роботу з просуванням у кар'єрі); з'являється прагнення до престижу та незалежності; економічна самостійність.

Процес професіоналізації індивіда як представника студентства розпочинається у вищому навчальному закладі. Освітньо-виховна місія ВНЗ полягає у сприянні повноцінному розвитку гармонійної особистості: підготовці висококваліфікованого фахівця для конкретної галузі суспільної діяльності та цілеспрямованій соціалізації.

Метою соціалізації у ВНЗ є формування соціалізованої особистості, що засвоїла необхідні соціальні норми і цінності, професійні та міжособистісні ролі, необхідні для успішного функціонування та самореалізації студента в соціально-економічному просторі сьогодення. Наявність власного специфічного інституціонального середовища у ВНЗ

впливає на перебіг процесу соціалізації, і економічної в тому числі. З одного боку, конкретний ВНЗ, як і всі інші в нашій державі, є підпорядкованим Міністерству освіти та науки України: освітньо-професійні програми, освітньо-кваліфікаційні характеристики, навчальні плани для конкретної спеціальності проходять затвердження в МОН та інше. З іншого боку – виконання своєї основної діяльності ВНЗ відбувається у співробітництві трьох взаємоважливих суб'єктів: студентства, професорсько-викладацького складу та адміністрації. До уваги слід брати велику кількість складових: змістовне наповнення навчального матеріалу, використовувані викладачами методи навчання, особливості взаємодії «викладач – студент» та «студент – студент», здійснення виховної роботи педагогами-організаторами факультетів і ВНЗ у цілому, а також специфіка менеджменту – обрані адміністрацією принципи, стиль та методи роботи. Розвиток професійних компетенцій майбутнього фахівця, таким чином, являє собою не лише репродуктивне засвоєння отриманої інформації, а й певний ціннісний світ індивіда, поєднаний з творчим продукуванням, самостійністю прийняття рішень, розв'язання професійних завдань та відповідальністю за дії в умовах економічного ризику.

Роль засобів масової комунікації, як мезофактора економічної соціалізації особистості, значно виросла за останні роки. Це пов'язано, в першу чергу, з розвитком технологій та відповідним розширенням доступу користування інформаційними послугами. Хоча спектр «популярних» серед студентської молоді ЗМІ також змінив свій напрям з друкованих джерел на телебачення, користування мережею Інтернет та ведення особистих сторінок у соціальних мережах [6].

Інформатизація молодіжного середовища здійснює подвійний вплив на процес соціалізації індивідів. Технічний прогрес, безперечно, надає молодій людині можливості швидкого та ефективного використання отриманої інформації, вільного доступу до її джерел, мобільного перетворення ресурсу на затребуваний продукт ринку сьогодення (отримання інформації про вакансії на ринку праці, розміщення резюме на відповідних сайтах, доступ до корисної інформації, розміщення оголошень та фандрайзінг коштів, можливість дистанційної купівлі товарів і речей та інше). З іншого боку – для сучасного студента стало характерним користування технологічним прогресом, у переважній більшості, з дозвіллевою метою [3; 6]. Тобто спостерігається тенденція спрощення сценаріїв активності студентської молоді, обираються цілі та відповідно методи їх досягнення, що не вимагають значних інтелектуальних, фізичних, творчих та психоемоційних напружень, а отже, формується споживацьке ставлення, поведінка особистості. Тобто основними стають механізми задоволення вітальних потреб індивіда через використання афективних форм впливу.

Мікрофактори, як вказують психологи, соціологи, педагоги, здійснюють вплив на розвиток особистості через так званих агентів соціалізації. Ними можуть бути особи з найближчого оточення індивіда, з якими він перебуває у безпосередній взаємодії. Для особистості студента в період його професіоналізації визначальними, на нашу думку, є вплив сім'ї, викладачів, студентської групи як колективу.

У студентському віці вплив сім'ї зменшується у зв'язку з характерними для цього етапу онтогенезу особистості змінами. Повна або часткова незалежність від батьків, а отже, формування почуття відповідальності за своє життя сприяє трансформації ціннісного світу молодого людини, її уявлень про ті чи інші економічні процеси та явища, її

економічної поведінки. Як наслідок, отримують розвиток специфічні якості особистості, що характеризують її як активного суб'єкта економічних відносин (діловитість, самостійність, відповідальність за прийняті рішення, рішучість, виваженість та інші).

Особистість викладача також є визначальним чинником формування економічної соціалізації студента. Формальне навчання, де викладач подає студенту в готовому вигляді знання для засвоєння, також вказує на необхідність змін методів та підходів. Якщо раніше фактично єдиним суб'єктом педагогічного процесу був викладач і це відповідало прийнятним у суспільстві нормам, цінностям, стилю управління та, навіть, веденню господарської діяльності, то сучасність пропонує використовувати в педагогічній практиці методи активного навчання, за якого студент також стає активодіючим суб'єктом. Співпраця викладача і студента, таким чином, відбувається шляхом суб'єкт-суб'єктної взаємодії [1].

За таких умов підвищуються вимоги до професійно-особистісних якостей викладача, оскільки його професіоналізм, активність, високі моральні принципи, особистісні характеристики багато в чому визначають процес соціального розвитку студентів [8]. Для гармонійної соціалізації студента в економічному середовищі викладач також має спрямовувати своїх студентів на аналіз особистого економічного досвіду та досвіду економічно успішних людей, конкуренцію, рішучість та відповідальність.

Такий підхід надає можливість здійснення розвитку індивідуальних здібностей кожного студента, сприяючи становленню його як активного суб'єкта економічної діяльності. Також варто враховувати, що навчально-виховний процес відбувається у взаємодії «викладач – студентська група». Тому приналежність особистості студента до такої малої групи, як колектив, також впливатиме на процес економічної соціалізації.

Студентська група як колектив виступає також одним з чинників економічної соціалізації особистості в період її професіоналізації. Процеси групової динаміки, безумовно, впливають на економічні цінності особистості, її економічну поведінку. При чому зміни можуть бути як результатом компромісу, консенсусу поглядів на прийнятність для цієї групи конкретних ціннісних орієнтирів та зразків поведінки, так і мати природу підпорядкування: від навіювання до примусу.

Таким чином, здійснивши аналіз чинників, що впливають на процес формування екзопсихологічних економічних виявлень особистості, можна резюмувати наступне. По-перше, особистість, здобуваючи власний соціальний досвід, підпадає під вплив соціуму. Опосередкованість такого впливу буде визначатись приналежністю конкретного індивіда до тих чи інших соціальних груп. Таким чином, нами було розглянуто макро-, мезо- та мікрочинники економічної соціалізації особистості в період її професіоналізації. По-друге, з врахуванням особливостей соціально-економічного розвитку нашої держави, виростає роль навчальних закладів у здійсненні цілеспрямованого впливу на формування економічних цінностей, економічних компетенцій, а отже, й економічної поведінки. По-третє, спостерігається тенденція зростання впливу електронних ЗМІ на економічні виявлення індивіда в період його професіоналізації, що проявляється у переважно споживацькому ставленні до світу. По-четверте, сім'я, через характерні для періоду ранньої молодості зміни, в переважній більшості, перестає бути основним агентом соціалізації особистості. Її вплив починають доповнювати або повністю нівелювати викладачі та студентська група як колектив.

Індивідуально-психологічні або ендопсихологічні особливості особистості як група чинників, що відображає ціннісне осмислення індивідом явищ соціально-економічної дійсності, не є менш значимими.

Визначення людиною свого становища в системі економічних відносин і, перш за все, в системі власності є центральними базовими відношеннями особистості. Відношення власності відіграють важливу роль у розумінні сутності людини, у відношеннях власності здійснюється саморегуляція особистості, яка виявляється як у діяльності, так і у ставленні до інших людей. Саме через інтеріоризацію відносин власності відбувається процес входження індивіда в економічні відносини суспільства, формування економіко-психологічних параметрів особистості, визначення її як суб'єкта економічної діяльності.

Власність у всіх своїх об'єктивних і суб'єктивних виявленнях знаходить концентроване виявлення у грошах. Всі феномени, через які виражається власність (майно, предмети, людські відносини тощо), відображаються в грошах. Завдяки грошам всі елементи економічної сфери пов'язані в єдину систему економічної реальності. Гроші є необхідним атрибутом функціонування економічної сфери суспільства, стимулюючи економічний і соціальний прогрес через ті функції, які вони виконують. Через посередництво грошей відбувається входження людини в економічну сферу суспільства. Саме тому вони є важливим фактором економічної соціалізації особистості.

Суб'єктна довільність діяльності принципово відрізняється від суб'єктивного сприйняття світу, соціальної ситуації і себе в ній [2], чим визначається відмінність соціалізації на рівні суб'єкта від соціалізації на рівні свідомості. Суб'єкт економічної діяльності є безпосереднім учасником економічних відносин, оскільки постійно взаємодіє з економічною ситуацією в цілому та іншими суб'єктами, актуалізуючи якості особистості і властивості економічної свідомості відповідно до вимог економічної ситуації. Властивості свідомості проявляються в безпосередньому віддзеркаленні предмета діяльності, формуванні її рольової структури та подальшому перетворенні предмета, а властивості особистості – у взаємодії з іншими суб'єктами учасниками економічної (соціальної) ситуації.

У контексті економічних відносин, економічної діяльності та поведінки виявляється економічна спрямованість. Вона несе в собі взаємодію того, що особистість бере від економічної системи для свого розвитку і того, що вона віддає цій системі, забезпечуючи її функціонування. Мотиви і цілі економічної поведінки є фундаментом, на якому вибудовується власне економічна спрямованість, і її центральним компонентом є далека економічна мета, образ бажаного майбутнього, що характеризується як економічний (матеріальний) добробут [2].

Економічна поведінка і діяльність є неодмінними атрибутами соціалізації, при цьому самі поведінка і діяльність можуть розглядатися як наслідок уявлень та їх самооцінки. У такому випадку «Я-концепція» виступає як психологічний фактор соціалізації на рівні свідомості. У цьому ключі необхідним є розгляд економічних уявлень та їх самооцінки, тобто тієї цінності та значущості, якою особистість наділяє себе в своїх очах і очах інших людей в економічній поведінці і діяльності.

Рівень очікування результату є мірою, за якою людина оцінює себе, ставкою, яку вона робить, внутрішньо відкриває людині доступ до результату, на який вона потен-

ційно здатна. Зіставляючи особливості формування та розвитку рівня очікування результату і самооцінки, можна прийти до висновку, що самооцінка є його базовим компонентом. Якщо говорити про загальну самооцінку особистості в контексті економічної соціалізації, то за своїм змістом вона близька до очікувань економічного результату. Тим самим самооцінка апіорі особистісно опосередковує результат економічної поведінки.

Висновки. Проведене дослідження дало підстави для наступних узагальнень. По-перше, ціннісні репрезентації особистості в економічній сфері зумовлюються соціальними уявленнями та потребою системою індивіда. По-друге, екзопсихологічні виявлення особистості розглянуті нами як макро-, мезо- та мікрофактори. По-третє, ендопсихологічні виявлення представлені нами як ціннісне осмислення особистістю свого ставлення до економічної реальності, свого місця (статусу) у цій реальності та самооцінці. По-четверте, результати дослідження екзо- та ендопсихологічних виявлень особистості в економічній сфері дають можливість детально вивчити структуру економічної соціалізації особистості в період її професіоналізації.

Список використаних джерел

1. *Борытко Н. М.* Педагог в пространствах современного воспитания / Н. М. Борытко ; науч. ред. Н. К. Сергеев. – Волгоград : Перемена, 2001. – 214 с.
2. *Вяткин А. П.* Психология экономической социализации личности в условиях изменяющегося общества : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра психол. наук : 19.00.05 / Александр Павлович Вяткин. – СПб., 2012. – 21 с.
3. *Дейнека О. С.* Экономическая психология в российской политике переходного периода : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра психол. наук : 19.00.12 / Ольга Сергеевна Дейнека. – СПб., 1999. – 20 с.
4. *Державна служба статистики України.* Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : статистичний збірник. Ч. I. – К., 2012.
5. *Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект* / за заг. ред. В. В. Москаленко. – К., 2008. – 336 с.
6. *Курліщук І. І.* Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 / Ірина Іванівна Курліщук. – Луганськ, 2008. – 16 с.
7. *Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг* [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 серпня 2012 р. № 556-р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>.
8. *Шульга М. М.* Особенности процесса социализации в высшей школе / М. М. Шульга. – Ставрополь : Философские науки, 2010.